

УДК 343.132

**ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ НА СТАДІЇ
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНИХ ЗЛОЧИНІВ****THE PROCEDURAL STATUS OF PERSONS PARTICIPATING AT THE STAGE
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF INTERRELATED CRIMES****Проданик І.В.,***здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національного університету державної податкової служби України*

У статті розглянуто положення щодо процесуального статусу учасників кримінального провадження, подано їх правову характеристику. Досліджено особливості процесуального статусу учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування взаємопов'язаних злочинів.

Ключові слова: кримінальне провадження, учасники провадження, досудове розслідування, взаємопов'язані злочини, кримінальне правопорушення.

В статье рассматриваются положения относительно процессуального статуса участников уголовного судопроизводства, подается их правовая характеристика. Исследованы особенности процессуального статуса участников уголовного производства на стадии досудебного расследования взаимосвязанных преступлений.

Ключевые слова: уголовное производство, участники производства, досудебное расследование, взаимосвязанные преступления, уголовное правонарушение.

In article the situation with respect to the procedural status of parties to criminal procedure and their legal characterization are discusses. The features of the procedural status of participants in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation of related crimes.

Key words: criminal proceedings, parties to such proceedings, pre-trial investigation, interrelated crimes, criminal offense.

Демократичне суспільство держави базується на засадах верховенства закону й забезпечення прав людини. Проте проголошення людини найвищою соціальною цінністю та закріплення в Конституції України її основних прав і свобод не може мати жодного значення без реальних гарантій здійснення цих прав [1, с. 202]. Так, ще у французькій Декларації прав людини та громадянина (1789 р.), зокрема в ст. 16, зазначено: «Суспільство, у

якому не забезпечуються гарантії прав і відсутній поділ влади, не має конституції» [2]. Отже, необхідність реального забезпечення проголошуваних прав обумовлює підвищений інтерес до проблем правових гарантій, зокрема у сфері кримінальної процесуальної діяльності.

Проблема гарантій прав особи є предметом постійної уваги юристів-процесуалістів. Це пояснюється тим, що справжньою цінністю права особи стають лише тоді, коли

вони знаходять постійне й повне втілення в реальних суспільних відносинах.

Саме тому в цьому аспекті на основі багаторічного історичного досвіду сформувалася чітко визначена система діяльності у сфері розслідування кримінальних правопорушень, здійснення правосуддя в кримінальному провадженні та виконання судових рішень, захисту прав та інтересів учасників кримінального процесу.

Кримінальну процесуальну діяльність переважно здійснюють спеціально уповноважені державні органи й посадові особи: суд (суддя), слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи. Саме вони надають їй цілеспрямованого характеру, визначають її напрями, тобто здійснюють кримінальне провадження.

У кримінальному провадженні також беруть участь представники інших державних і громадських організацій, а також посадові, юридичні та приватні особи, які займають у ньому чітко визначене процесуальне становище: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, захисник, свідок, понятій, експерт, спеціаліст та інші [3, с. 150].

Основними завданнями кримінального провадження є такі: 1) захист особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [4, ст. 2].

Перераховані завдання кримінального провадження є загальними для всіх його стадій. Водночас кожна стадія має й свої спеціальні безпосередні завдання. Виконання всіх цих завдань покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть процес.

Проблеми визначення процесуального статусу учасників кримінального провадження працях розглядали такі вчені: В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.І. Галаган, О.О. Зайцева, В.С. Зеленецький, М.В. Новікова, Т.І. Панасюк, Д.П. Письменний, Л.Д. Удалова та інші. Проте до цього часу багато питань, які постають перед досудовим розслідуванням, захистом і судом, залишаються невирішеними.

Конституція України містить положення, відповідно до якого права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5, ч. 2 ст. 3]. Особливої актуальності цей конституційний припис набуває в галузі кримінальних процесуальних відносин, де виникають і проявляються найсуттєвіші обмеження конституційних прав та свобод громадян, де відносини особи й держави дуже часто супроводжуються інтенсивним примусовим впливом із боку останньої (затримання, тримання під вартою, відсторонення від посади тощо).

Отже, права, якими наділені учасники кримінального провадження, не можуть самі по собі автоматично забезпечити своє існування. Роль чинників, що забезпечують їх реалізацію, виконує система законодавчо закріплених положень (норм, принципів, вимог тощо), завдяки яким у кримінальному процесі має бути забезпечено перехід від передбачених законом можливостей до реальної дійсності. Крім того, гарантії прав особи виконують роль засобів, завдяки яким забезпечується можливість виключення чи принаймні мінімізації професійних помилок із боку органів розслідування та правосуддя щодо громадянина.

Усі без винятку суб'єкти кримінального процесу зобов'язані дотримуватися чинного законодавства, пова-

жати честь і гідність інших учасників процесу й мають право на забезпечення особою безпеки.

За характером виконуваних функцій, завдань і свого процесуального статусу вони поділяються на чотири групи.

1) державні органи й посадові особи, які ведуть кримінальний процес і залучають до його сфери всіх інших суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності (суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий, органи досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування) [4, п. 25 ст. 3];

2) особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному процесі. Вони можуть здійснювати функцію приватного обвинувачення або функцію захисту від підозри, обвинувачення й захисту інших законних інтересів. Зокрема, це потерпілий, цивільний позивач і їх представники; підозрюваний; особа, щодо якої вирішується питання про початок досудового розслідування з nereабілітуючих обставин; обвинувачений (засуджений, виправданний), його законний представник; захисник; цивільний відповідач і його представник; особа, яка вчинила діяння в стані неосудності або захворіла на душевну хворобу після вчинення кримінального правопорушення, щодо якої розслідуються матеріали кримінального провадження й вирішується питання про застосування примусового заходу медичного характеру [4, ст. ст. 42, 45, 55, 61, 62];

3) представники громадських організацій і трудових колективів: громадський обвинувач і громадський захисник, а також усі інші представники громадськості, спеціально уповноважені для участі в судовому розгляді справи; представники органів, які відають виконанням покарання [4, ст. 383];

4) особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі: заявник про злочин; особа, яка дає пояснення органу досудового розслідування, слідчому, прокурору, слідчому судді; свідок; експерт, керівник експертної установи; спеціаліст; перекладач; особа, яка розуміє знаки німого або глухого; поняті; поручителі; заставодавці; педагог; лікар, батьки або інші законні представники неповнолітнього свідка, разом із якими впізнаваний пред'являється для впізнання; особи, які беруть участь у відтворенні обстановки й обставин події; обшукуваний, освідчуваний; особа, у якій беруть зразки для експертного дослідження; особи, що займають приміщення, у якому проводяться обшук, огляд або опис майна; особи, присутні під час провадження обшуку; особа, якій передано право на зберігання майна, на яке накладено арешт; секретар судового засідання [6, с. 98].

На нашу думку, відповідно до глави 3 Кримінального процесуального кодексу України, яка має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», найбільш доцільною є така класифікація суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності:

1) суд;

2) сторона обвинувачення: прокурор, органи досудового розслідування, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи;

3) сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений і їх законні представники, виправданний, засуджений, захисник;

4) потерпілий і його представник;

5) інші учасники кримінального провадження (заявник, цивільний позивач і відповідач та їх представники, свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник).

Проте всі розглянуті в цьому аспекті питання можна було б умовно диференціювати на більш або менш вивчені. До останніх буде правильним віднести положення про дотримання прав і законних інтересів осіб, які представляють протилежні сторони в кримінальному провадженні в справах про взаємопов'язані злочини.

Справа в тому, що саме під час розслідування та розгляду подібних матеріалів кримінального провадження процесуальний статус окремих суб'єктів може піддаватися вимушеним кардинальним змінам. При цьому виникає питання про законне й обґрунтоване співвідношення процесуальних прав, наприклад, свідка або потерпілого, який потім став обвинуваченим. Розглянемо кілька можливих варіантів.

Припустимо, що в рамках одного кримінального провадження може проводитися розслідування одного або декількох взаємопов'язаних злочинів, вчинених кількома особами (наприклад, дача й одержання хабара (ст. ст. 368, 369 Кримінального кодексу України)). Як відомо, вчинення одного із зазначених діянь тягне за собою виконання об'єктивної сторони й іншого складу злочину, що дозволяє відносити їх до категорії зв'язкових вторинних порушень.

Однак, як свідчить судово-слідча практика, подібні злочини (незважаючи на взаємозв'язок між ними) часто розслідуються в окремих провадженнях.

Тому постає питання про причини подібної обережності органів досудового розслідування й суду, що напelegливо прагнуть до збереження статусу учасників кримінального провадження.

Потрібно визнати, що на цьому ще не висчерпуються варіанти суперечливих судово-слідчих ситуацій, зумовлених змінами та суміщенням процесуального статусу учасників. Якщо однією можливою передумовою для цього може бути розслідування й розгляд справи в рамках одного кримінального провадження декількох взаємопов'язаних злочинів, то інша може скластися під час з'єднання розгляду справ в одному провадженні про взаємопов'язані діяння [7, с. 149].

Наприклад, на думку Д.В. Дробиніна, не є винятком об'єднання матеріалів кримінального провадження про заподіяння винними тілесних ушкоджень один одному або про взаємне порушення правил дорожнього руху, що спричинило суспільно-небезпечні наслідки [8, с. 182, 183]. Нагадаємо, що, дотримуючись класифікації вторинних злочинів, наведені види діянь можна віднести до категорії зв'язкових.

Як зазначає Д.В. Дробинін, об'єднання однією особою процесуального статусу декількох учасників відбувається таким чином: «Під час об'єднання кримінальних справ вказаної категорії <...> виникла нерозв'язна процесуальна ситуація, коли в одній особі акумулюються дві, а деколи й три процесуальні фігури. Одна особа одночасно є й обвинувачуваним, оскільки звинувачується в скоєнні злочину, і потерпілим, оскільки їй заподіяно фізичну або майнову шкоду, а також цивільним позивачем і цивільним відповідачем» [8, с. 182].

Подібною до поглядів Д.В. Дробиніна про недоцільність об'єднання матеріалів кримінального провадження взаємопов'язаних злочинів (за наявності формальних передумов) є думка Ю.І. Стецовського, який із метою виключення будь-яких несприятливих для обвинуваченого преюдицій пропонує усунути можливі суперечності в цивільних і кримінальних провадженнях шляхом їх розгляду в порядку нагляду або за нововиявленими обставинами [9, с. 71].

Як результат, постає питання про те, чи не сприяють такі погляди процесуальним «захаращенням» і тяганині в органах досудового розслідування та в суді. Як виявилось, опозицію складають не тільки окремі вчені-процесуалісти, а й вищі судові інстанції.

Під час розгляду матеріалів кримінального провадження взаємопов'язаних злочинів законодавець не побоювався жодних можливих колізій щодо визначення процесуального становища його учасників. Більше того, під час тлумачення закону виділено категорію кримінальних проваджень, за якими допускається об'єднання зустріч-

них скарг в одному провадженні, які розпочаті за скаргою потерпілого, тобто провадження у формі приватного обвинувачення [7, с. 148].

Суперечності щодо процесуального статусу учасників кримінального провадження у взаємопов'язаних злочинах не є рідкістю. Важко сказати, чи очікував законодавець будь-яких предметних рекомендацій щодо цього. Можна лише констатувати, що зі вступом в дію Кримінального процесуального кодексу України нічого не змінилося.

Тому доцільно розглянути ситуації, які здатні призвести до суперечностей під час визначення обсягу процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження: 1) початкове розслідування одного або декількох взаємопов'язаних злочинів, вчинених декількома особами, у рамках одного провадження; 2) об'єднання в одному провадженні обвинувачення, де на початку окремо розслідуються взаємопов'язані діяння; 3) об'єднання слідчим суддею зустрічних заяв під час розслідування взаємопов'язаних злочинів; 4) кримінальна процесуальна преюдиційність судових рішень у справах про взаємопов'язані злочини [8, с. 187].

Кримінальний процесуальний кодекс України не тільки не має жодних обмежень щодо розглядуваного питання, а його ст. 217 навіть допускає об'єднання в одному кримінальному провадженні взаємопов'язаних діянь щодо:

- кількох осіб, які вчинили одне або декілька злочинів у співучасті;
- однієї особи, яка вчинила декілька злочинів;
- особи, обвинуваченої в заздальгид не обіцяному приховуванні злочинів [4, ст. 217].

Провадження за цими категоріями справ послідовно здійснюється в різних стадіях кримінального процесу, тому треба враховувати відмінність між специфікою проведення процесуальних дій на стадіях досудового провадження й особливостями судового розгляду. Так, у ході досудового розслідування може виникнути ситуація спільної участі в якій-небудь слідчій дії (наприклад, у слідчому експерименті або на очній ставці) осіб, залучених до кримінальної відповідальності за взаємопов'язаними злочинами. При цьому кожен з учасників може мати подвійний статус, будучи в одному з епізодів потерпілим, а в іншому – обвинуваченим. Виникає питання щодо того, як забезпечити належний обсяг прав учасників кримінального провадження.

Зокрема, на нашу думку, доцільним є застосування таких положень щодо правового статусу учасників кримінального провадження:

1) під час розслідування в одному кримінальному провадженні обвинувачення у взаємопов'язаних злочинах допускається наявність осіб, що беруть участь у провадженні як потерпілий, обвинувачений, цивільний позивач, цивільний відповідач;

2) у ході розслідування й розгляду матеріалів провадження розглядуваної категорії судові органи забезпечують подолання колізій у визначенні обсягу процесуальних прав та обов'язків учасників. Усунення зазначених колізій здійснюється шляхом послідовного складання відповідних процесуальних актів про визнання кожного з видів статусу учасників із роз'ясненням передбачених законом прав та обов'язків;

3) допит осіб, які брали участь у вчиненні кожного з розслідуваних злочинних діянь, проводиться за правилами допиту обвинуваченого, а осіб, яким у результаті цих злочинів була завдана шкода, – за правилами допиту потерпілого.

4) за необхідності проведення будь-якої процесуальної дії за одночасною участю осіб, що мають декілька видів процесуальних статусів, органи досудового розслідування та суд залучають кожного з таких учасників у тому з видів їх статусу, який передбачає для них за законом найбільший обсяг прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О.Ф. Теория государства и права / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Университет внутренних дел Харьков. – Х, 2000. – 704 с.
2. Декларація прав людини і громадянина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>.
3. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / за ред. В.В. Рожнова, Я.Ю. Конюшенка, І.В. Чурікова, О.Є. Омельченко. – К., 2012. – 398 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
6. Удалова Л.Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : [навчальний посібник] / Л.Д. Удалова, О.В. Рибалка. – К. : КНТ, 2012. – 160 с.
7. Хорищенко Ю.Г. Особенности уголовного судопроизводства по делам о взаимосвязанных преступлениях : дисс. ... кан. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю.Г. Хорищенко, 2003. – Екатеринбург. – 198 с.
8. Дробинин Д.В. Некоторые проблемы соединения уголовных дел в одно производство / Д.В. Дробинин // Правовые формы и эффективность доказывания по уголовным делам : межвузовский сборник научных статей. – Самара, 1996. – С. 27–29.
9. Стецовский Ю.И. Судебная власть : [учебное пособие] / Ю.И. Стецовский. – М., 2000. – 400 с.